

ЗЕМЛЕУСТРІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЕГРАДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Д.С. Добряк

*член-кореспондент НААН, доктор економічних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України*

Інститут агроекології і природокористування НААН

Н.В. Кузін

*кандидат економічних наук, доцент
завідувач кафедри землевпорядкування та кадастру*

Сумський національний аграрний університет

Обґрунтовано роль землеустрою в реабілітації деградованих земель сільськогосподарського призначення шляхом консервації. Запропоновані напрями і обсяги використання деградованих і малопродуктивних орних земель.

Ключові слова: *землеустрій, реабілітація, консервація, деградовані землі.*

Земля завжди була, є й буде найбільшою цінністю нашої держави, кожного її громадянина. Україна виділяється серед інших європейських країн насамперед своїм потужним земельно-ресурсним потенціалом, який забезпечує її продовольчу безпеку та суттєво впливає на вирішення її на світовому рівні. Але земля є обмеженим природним ресурсом. Тому основне завдання полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів та їх надійній охороні.

Основним інструментом держави в забезпеченні екологічно безпечного та економічно ефективного використання земель є землеустрій, який як важлива складова земельних відносин виступає основоположним механізмом в організації використання землі як головного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві та регулює суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження землею.

У кожен період розвитку суспільних відносин розробляється і впроваджується концепція, яка визначає мету, завдання і шляхи суспільно-економічного розвитку продуктивних сил. У такому контексті економічні відносини зумовлюють земельні відносини, що виступають основою землеустрою як механізму їх реалізації. Це науково і організаційно підтверджено в процесі здійснення земельної реформи. Одним із важливих завдань земельної реформи була ліквідація монополії держави на земельну власність, тривають і зараз процеси роздержавлення земель та передача їх у власність юридичним і фізичним особам згідно

із законом. Ці процеси здійснюються на основі проектів землеустрою. Розвиваються орендні відносини щодо використання земельних угідь також на основі проектів землеустрою.

Землеустрій має суттєве законодавче забезпечення. Так, у 2001 р. Верховна Рада України затвердила новий Земельний кодекс України, а в 2003 р. — Закон України «Про землеустрій». Цими основоположними документами було визначено фундаментальні організаційні та правові основи діяльності у сфері земельних відносин і землеустрою щодо регулювання земельних питань, які виникають у процесі використання земель, їх охорони, та повноваження державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, обов'язки юридичних та фізичних осіб у забезпеченні формування й розвитку сталого екологічнобезпечного землекористування [1, 2].

Формування земельних відносин наближається до завершення. Але ще не вирішеними залишається широке коло проблем, пов'язаних з забезпеченням екологічнобезпечного використання та охорони земельних ресурсів.

Разом з тим, ще у 80-х роках минулого століття, вчені Інституту землеустрою та Інституту землеробства Національної академії аграрних наук України розробили наукові основи і практичні рекомендації по контурно-меліоративній організації силових орних земель, яка пройшла суттєву практичну апробацію. В результатах було засвідчено, що альтернативи їй немає. Вона ґрунтується на технологічних та екологічних параметрах диференціації інтенсивності використання силових орних земель. Така орга-

нізація забезпечує економічну ефективність використання земель і їх дійових заходів від ерозійних процесів. Ці методологічні підходи зумовили необхідність переглянути сутність землеустрою як основного механізму, який здійснює практичне впровадження її в натурі. Так, Законом України «Про землеустрій» було затверджено новий статус землеустрою в системі заходів держави щодо регулювання земельних відносин, використання й охорони земель.

У цьому законі замість внутрішньогосподарського, міжгосподарського, кадастрового та інших видів землеустрою запроваджується поділ землеустрою на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях з віднесенням до кожного і рівнів відповідної землевпорядної документації. Тобто нині землеустрій ґрунтується на територіальному, а не галузевому принципі.

Виходячи з конституційних норм, що земля як основне національне багатство українського народу перебуває під особливою охороною держави, слід докорінно переглянути питання охорони земельних ресурсів, на яких виробляється сільськогосподарська продукція — важлива складова системи землеробства.

В умовах євроінтеграції надзвичайно важливим та, на жаль, забутим державою, залишається виведення з господарської діяльності деградованих і малопродуктивних орних земель. Вони необґрунтовано були розпайовані і передані у приватну власність. Таких земель налічується більше 5 млн га. Якби ці землі були в державній власності, то спосіб їх використання було б вирішити простіше.

У нинішніх умовах переведення орних земель в інші несільськогосподарські угіддя можна вирішувати лише відповідними законами та розробленою землевпорядною документацією [6].

Разом з тим із середини 90-х років минулого століття в Україні практично не здійснюється прогнозування, планування і організація екологічнобезпечного використання та охорони земель на національному (загальнодержавному), регіональному та місцевому рівнях. Залишаються без відповіді такі запитання: яка мета державної політики після завершення земельної реформи; як досягти сталого землекористування і які для цього потрібні механізми; які завдання слід ставити перед земельними органами та які повноваження їм для цього потрібно надати; які джерела фінансування слід залучити для достатнього забезпечення заходів щодо екологічнобезпечного використання, охорони земель та формування сталого землекористування і сприятливого навколишнього середовища.

Щоб відповісти на ці запитання, слід розглянути хоча б основні проблеми сучасного землеустрою в Україні.

У вкрай незадовільних обсягах нині розробляються робочі проекти землеустрою щодо рекультивації техногенно порушених земель, консервації деградованих і малопродуктивних орних земель, захисту земель від ерозії (водної і вітрової), підтоплення, заболочення, вторинного засолення, висушення, зсувів, ущільнення, закислення, забруднення промисловими та іншими відходами, радіонуклідами, хімічними та інфекційними речовинами в тому числі й вірусами (соняшника, цукрового буряка, кукурудзи), а також щодо підвищення родючості ґрунтів.

Це свідчить про те, що держава та органи місцевого самоврядування практично не займаються екологічними проблемами землекористування. Земля становить певний інтерес лише як об'єкт власності та економічний ресурс, а екологічний стан територій та сталий їх розвиток, що прямо пов'язані з плануванням землекористування, виводиться на другий план.

Доречно нагадати, що в недалекому минулому в державі функціонував потужний науковий центр — Інститут землеустрою, в якому працювали відомі вчені-землевпорядники (академіки, члени-кореспонденти НААН, доктори наук, професори), з-під пера яких виходили такі законопроекти, як Земельний кодекс, закони «Про охорону земель», «Про землеустрій», «Про плату за землю», «Про державний земельний кадастр» та інші. Зараз практично цей інститут не функціонує.

В Україні не здійснюються масштабні ґрунтові, геоботанічні та інші обстеження земель з метою отримання інформації про їхній якісний стан, а також для виділення земель, які зазнають впливу водної та вітрової ерозії, підтоплення, радіоактивного, хімічного забруднення, вірусного зараження та інших деградаційних явищ [6].

У результаті держава не має достатньо об'єктивної і вкрай необхідної інформації про сучасний стан земельних ресурсів. Але вартість необхідних робіт не можна вважати надмірною. Застосування сучасних технологій дистанційного зондування землі, матеріалів космічних та аерофотозйомок дає змогу за досить короткі терміни якісно оцінити фактичне використання земельних ділянок, їхній якісний стан, ґрунтовий та рослинний покрив, виявити негативні процеси в землекористуванні.

Одна з важливих проблем землекористування, особливо сільськогосподарського, полягає в тому, що більше ніж 5 млн га орнопридатних земель використовуються в приватному секторі [6]. Тому пропонується науковий підхід

щодо виведення їх із господарського обігу і визначення напрямів їх реабілітації шляхом консервації [3, 4].

Так підхід продемонструємо на прикладі земельного фонду Сумської області, територія якої розташовується у двох природно-сільсько-господарських зонах — Поліссі і Лісостепу. Для цього пропонується застосовувати дані бонітетної та нормативної грошової оцінки орних

земель. Один гектар орної землі оцінюється в 39 балів, або 24522,22 грн. Отже, один бал агрогрупи дорівнює $24522,22 : 39 = 630$ грн/бал.

Оцінюємо кожну агровиробничу групу ґрунтів по кожному природно-сільськогосподарському району. Як приклад методологічного підходу, наводимо розрахунки по Середино-Будському природно-сільськогосподарському району (табл. 1).

Таблиця 1

Бальна і нормативна грошова оцінка орних земель по Середино-Будському природно-сільськогосподарському району

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи	Оціночна вартість загального балу агрогрупи, грн	Назва ґрунту
1а	158	6	3780	Дерново-підзолисті
1б	81	9	5670	-/-
5а	4	7	4410	-/-
5б	3684	9	5670	-/-
5в	10428	13	8190	-/-
6б	595	11	6990	-/-
6в	6431	13	8190	-/-
7в	5793	15	9450	-/-
7г	2680	17	10710	-/-
8б	4397	14	8320	-/-
8в	15126	17	10710	-/-
9б	264	14	8820	-/-
9в	3257	18	11340	-/-
9г	2115	20	12600	-/-
13б	12	15	9450	-/-
13в	2163	19	11970	-/-
13г	983	27	16710	-/-
13д	15	25	15750	-/-
14б	952	7	4410	-/-
14в	4860	12	7560	-/-
14г	313	14	8820	-/-
14д	28	13	8190	-/-
15в	74	4	2520	-/-
15г	25	4	2520	-/-
18б	30	11	6930	-/-
18в	267	12	7560	-/-
18г	2	12	7560	-/-
19в	421	12	7560	-/-
19г	206	12	7560	-/-
21в	2	8	5040	-/-

Продовження таблиці 1

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи	Оціночна вартість загального балу агрогрупи, грн	Назва ґрунту
27в	247	12	7560	-/-
29в	101	22	13860	Опідзолені
29г	8	23	14490	-/-
33г	303	24	15120	-/-
33д	6	24	15120	-/-
40в	765	32	20160	-/-
40г	1240	30	18900	-/-
40д	148	34	21420	-/-
45в	326	15	9450	-/-
45г	968	16	10080	-/-
133б	35	16	10080	Лучні, чорноземно-лучні та каштаново-лучні
133в	317	16	10080	-/-
133г	451	22	13860	-/-
133д	31	23	14490	-/-
141	318	2	1260	Болотні
142	12	23	14490	-/-
145	198	3	1890	-/-
146	14	14	8820	-/-
150	9	3	1890	-/-
151	7	15	9450	-/-
154	13	2	1260	-/-
165в	61	6	3780	Солонці та солончаки
165г	4	8	5040	-/-
175б	42	14	8820	Дернові ґрунти на водно-льодовикових, делювіальних, давньоалювіальних, сучасних алювіальних і морських відкладах
175в	60	17	10710	-/-
175г	46	20	12600	-/-
176б	50	16	10080	-/-
176в	95	24	15120	-/-
176г	25	25	15750	-/-
177б	69	8	5040	-/-
177в	89	14	8820	-/-
177г	87	16	10080	-/-
177д	2	17	10710	-/-
178б	11	10	6300	-/-
178в	675	14	8820	-/-
178г	614	17	10710	-/-

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи	Оціночна вартість загального балу агрогрупи, грн	Назва ґрунту
178д	2	18	11340	-/-
179в	79	15	9450	-/-
179г	53	18	11340	-/-
180д	3	19	11970	-/-
208г	14	17	10710	Намиті
215а	7	6	3780	Виходи порід і намиті ґрунти
215б	11	8	5040	-/-
215в	33	9	5670	-/-
215г	15	11	6930	-/-
Разом	73210	15	9450	х

Примітка. Авторські розрахунки за матеріалами [3, 4].

На основі даних щодо ґрунтового покриття (властивості та ознаки ґрунтів, які переважно зумовлюють необхідність консервації орних земель), бонітетної та нормативної грошової оцінки кожної агрогрупи по кожному природно-сільськогосподарському району слід установити межу виокремлення деградованих і малопродуктивних орних земель. На підставі середніх даних по області за останні роки урожайність зернових становить 62 ц/га [7], собівартість зернових 108–110 грн/ц [7], прибуток при вирощуванні зернових 850–900 грн/га [5, С. 132] розраховуємо валове виробництво зернових у грошовому вимірі з 1 га ріллі, яке дорівнює 7560 грн, із них витрати — 6700 грн, прибуток — 867 грн.

У виробництві валової продукції брали до уваги площі лише родючих орних земель, а й деградованих та малопродуктивних. Отже, середнє виважене значення показує, що це маса (розмір) валової продукції, яка, враховуючи з кожним роком підвищення витрат, не перевищуватиме розміру витрат на її виробництво. Таким чином, викладені міркування дають підставу вважати, що бальна оцінка агрогрупи в 12 балів та її вартість 7560 грн є межею, за якою й нижче слід виокремлювати з орних земель деградовані та малопродуктивні угіддя для консервації. Такі агроекологічні та економічні підходи дали можливість обґрунтувати основні напрями і обсяги консервації деградованих і малопродуктивних орних земель Сумської області у розрізі агрогруп в природно-сільськогосподарських районах (табл. 2).

Наведені розрахунки належать до першого етапу процесу консервації деградованих і малопродуктивних орних земель.

Ці матеріали, на нашу думку, повинні бути спрямовані до регіональної програми використання й охорони земельних ресурсів Сумської області як самостійний розділ «Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель». У цьому розділі також повинно бути розраховано періоди здійснення і фінансування цих заходів до 5 років і на більш віддалений період. Цей етап слід розглянути на сесії обласної ради і затвердити, в тому числі обсяги і джерела фінансування. Ініціювання цього процесу мають здійснювати обласні земельні та екологічні органи із залученням наукових і проектних установ та організацій.

На основі даних про консервацію деградованих і малопродуктивних орних земель було сформовано нову структуру земельного фонду Сумської області (табл. 3).

Наступним етапом розвитку основних напрямів і обсягів консервації є розроблення проектів землеустрою щодо консервації земель (технічних і робочих).

У 2016 р. як дипломний було розроблено пілот-проект землеустрою ТОВ «АРГО» Путивльського району Сумської області під керівництвом завідувача кафедри Землевпорядкування та кадастру» Сумського національного аграрного університету, к. е. н., доц. Кузін Н.В. Для цього пілот-проекту використовували матеріали ґрунтових обстежень, які проводив у 2014 р. «Інститут охорони ґрунтів», та матеріали паювання земель колективної власності, які розроблювала землевпорядна фірма «Кадастр» у 2002–2003 рр. Рельєф та гідрографія масивів земельних ділянок, що обробляються, досить складні й представлені декількома вододілами. Місцеві вододіли досить широкі й сильно роз-

Таблиця 2

Рекомендовані напрями і обсяги використання деградованих і малопродуктивних орних земель Сумської області в розрізі природно-сільськогосподарських районів та агропробних груп ґрунтів

Шифр агрогрупи	Назва агрогрупи	Середньо-Будський	Шосткинський	Глухівський	Буринський	Недригайлівський	Липоводолинський	Тростянецький	Охтирський
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Орні землі, які підлягають залісненню, га									
1а	Дерново-підзолисті й дернові слабозвинені ґрунти на переувільнятих пісках	158,0	12,0	—	5,0	—	—	—	5,0
1б	Дерново-підзолисті й дернові слабозвинені ґрунти на переувільнятих пісках, глинисто-піщані	81,0	471,0	—	—	—	—	23,0	4,0
5а	Дерново-підзолисті та дернові неоглеєні й глеюваті ґрунти на піщаних відкладах, піщані	4,0	65,0	—	—	5,0	—	7,0	—
5б	Дерново-підзолисті та дернові неоглеєні й глеюваті ґрунти на піщаних відкладах, глинисто-піщані	3684,0	8021,0	5048,0	968,0	93,0	359,0	997,0	103,0
5в	Дерново-підзолисті та дернові неоглеєні й глеюваті ґрунти на піщаних відкладах, супіщані	—	17595,0	3469,0	139,0	52,0	207,0	602,0	42,0
6б	Дерново-підзолисті неоглеєні ґрунти на супіщаних відкладах, і підстелені мореною, суглинками та елювієм масивно-кристалічних порід глибше 1 м, глинисто-піщані	595,0	322,0	—	—	—	—	—	—
6в	Дерново-підзолисті неоглеєні ґрунти на супіщаних відкладах, і підстелені мореною, суглинками та елювієм масивно-кристалічних порід глибше 1 м, супіщані	—	4270,0	—	—	—	—	—	—
14в	Дерново-підзолисті та підзолисто-дернові глейові ґрунти супіщані	4860,0	711,0	—	—	—	—	—	—
15в,г	Дерново-підзолисті сильно глейові ґрунти супіщані і легкосуглинкові	99,0	21,0	—	—	—	—	—	—
18б,в,г	Дерново-підзолисті та підзолисто-дернові поверхнево глеюваті ґрунти глинисто-піщані, супіщані, легкосуглинкові	299,0	456,0	—	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
19в	Дерново-підзолисті та підзолисто-дернові поверхнево-глейові ґрунти супіщані	421,0	51,0	—	—	—	—	—	—
215а	Розмиті ґрунти і виходи пухких (піщані та лесовидні) порід, піщані	7,0	—	—	—	—	—	—	—
<i>Орні землі, які підлягають залуженню, га</i>									
19г	Дерново-підзолисті та підзолисто-дернові поверхнево-глейові ґрунти легкосуглинкові	206,0	—	—	—	—	—	—	—
21в,г	Дерново-підзолисті слабо змиті ґрунти супіщані, легкосуглинкові	2,0	—	61,0	—	—	—	10,0	—
22в	Дерново-підзолисті середньо-змиті ґрунти супіщані	—	13,0	—	—	—	—	—	—
27в	Дерново-підзолисті осушені ґрунти, супіщані	247,0	—	—	—	—	—	—	—
38в,г	Ясно-сірі та сірі опідзолені середньозмиті ґрунти супіщані, легкосуглинкові	—	44,0	—	—	—	—	34,0	—
39г	Ясно-сірі та сірі опідзолені сильнозмиті ґрунти	—	2,0	—	—	—	—	—	—
165в,г,д,е	Лучно-чорноземні, лучні й дернові глейові середньо- і сильно осолоділі ґрунти на солоді супіщані, легкосуглинкові, середньо-суглинкові, важкосуглинкові	10,0	39,0	—	1043,0	390,0	—	272,0	170,0
177б,в,г	Дернові неглибокі глеюваті ґрунти глинисто-піщані, супіщані, легкосуглинкові	69,0	81,0	—	3,0	—	—	—	—
<i>Орні землі, які підлягають відведенню під регенерацію, га</i>									
141	Лучно-болотні, мулуватоболотні й торфуватоболотні неосушені ґрунти	318,0	98,0	235,0	303,0	539,0	309,0	196,0	43,0
143	Лучно-болотні, мулуватоболотні й торфуватоболотні солончакові неосушені ґрунти	—	36,0	27,0	305,0	29,0	343,0	225,0	36,0
145	Торфоболотні ґрунти і торфовища мілкі неосушені	198,0	24,0	—	117,0	18,0	—	20,0	—
150	Торфовища середньоглибокі та глибокі слабо- і середньо розкладені, неосушені	9,0	4,0	—	16,0	—	—	16,0	—
152	Торфовища середньоглибокі та глибокі сильно розкладені, неосушені	—	—	—	4,0	5,0	—	—	—
154	Торфоболотні ґрунти і торфовища солончакові неосушені	13,0	2,0	—	13,0	—	—	—	—

Джерело: авторські розрахунки на основі [3, 4].

Таблиця 3

Структура земельного фонду Сумської області

Назва угідь	Існуюча структура				Розрахункова структура			
	Площа, тис. га	Освоєність, %	Розораність, %	Лісистість, %	Площа, тис. га	Освоєність, %	Розораність, %	Лісистість, %
Загальна площа	2383,2	71,0	51,5	19,3	2383,2	68,2	49,1	21,6
у тому числі с/г угіддя	1698,5	х	х	х	1620,4	х	х	х
із них: рілля	1226,3	х	х	х	1170,1	х	х	х
природні кормові угіддя (сіножаті і пасовища)	447,7	х	х	х	450,4	х	х	х
Ліси	460,4	х	х	х	513,9	х	х	х

Джерело: авторські розрахунки.

членовані балками з крутизною ухилів від 1° до 3° і більше. Ерозійні процеси тут мають місце на невеликих за площею ділянках, оскільки більшість ерозійно небезпечних територій переведено в природні кормові угіддя.

Землі, що використовуються ТОВ «АРГО», розміщені на берегах річок Берюшка та Вільшанка. Землекористування товариства сформовано із земельних ділянок — земельних часток-паїв, що перебувають у приватній власності громадян і надані товариству в оренду для товарного сільськогосподарського виробництва. Орендовані землі розміщені на 22 масивах земельних ділянок. Площа орендованих земель товариства становить 1567,7 га для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Строк оренди земельних паїв — до 10 років.

Науковими засадами проекту землеустрою було визначення придатності орних земель для вирощування основних сільськогосподарських культур на основі відповідності якості ґрунтів агроекологічним вимогам рослин. З цією метою орні землі були розділені на 3 підкласи за придатністю для вирощування основних продовольчих і технічних культур, районованих у регіоні.

Перший підклас (найбільш придатні землі) характеризується придатний для вирощування основних сільськогосподарських культур без будь-яких обмежень.

До другого підкласу (середньої придатності) належать землі середньо забезпечені поживними речовинами, рельєф і ґрунтові умови в цілому відповідають вимогам сільськогоспо-

дарських культур, але є чинники, які знижують родючість.

Третій підклас (землі обмеженої придатності) характеризуються середньою або низькою забезпеченістю поживними речовинами, а ґрунтовий покрив і рельєф та інші умови мають деякі негативні риси, усунення яких пов'язано з додатковими витратами на агротехнічні, меліоративні та інші заходи.

На підставі якісної характеристики агро-виробничих груп ґрунтів та їхніх економічної оцінки було обґрунтовано еколого-економічну придатність орних земель ТОВ «АРГО» для вирощування основних регіональних сільськогосподарських культур (табл. 4).

Характеристику придатності орних земель, які віднесені до третьої групи, слід доповнити деякими додатковими матеріалами, а саме: рельєф на цій ділянці складний, з ухилом від 3° і більше. За бальною і грошовою оцінками ця земельна ділянка, за нашими підходами, не може бути рекомендована виведенню її з орних земель і підлягати консервації. Але ця ділянка при неправильному використанні в охоронному відношенні може стати потенційно небезпечною щодо ерозійних процесів. Тому при розробленні проекту організації території в цьому випадку застосовується прийом виведення таких ерозійно небезпечних земельних ділянок у запільну. Запільна ділянка використовується 2–3 роки під травами при цьому, підвищується її родючість і вона знову повертається до запроектованої сівозміни.

Рекомендуються такі варіанти польової сівозміни (з урахуванням запільної ділянки):

**Еколого-економічна придатність орних земель ТОВ «АРГО»
для вирощування сільськогосподарських культур**

Номер земельної ділянки	Шифр агрогрупи	Назва агрогрупи	Бонітетна оцінка, бал	Грошова оцінка, грн.	Площа, га	Підклас придатності
1	37в	Ясно-сірі й сірі опідзолені слабо змиті ґрунти опідзолені	20	12600	4,01	III
2	40г	Темно-сірі опідзолені та слабо реградовані ґрунти легкосуглинкові	39	24570	58,9	I
3	41г	Чорноземи опідзолені й слабо реградовані та темно-сірі сильно реградовані легкосуглинкові	45	28350	203,3	I
4	49г	Темно-сірі опідзолені та реградовані ґрунти і чорноземи опідзолені й реградовані слабо змиті легкосуглинкові	35	22050	50,9	II
5	52г	Чорноземи типові слабо гумусові та їхні комплекси з осолоділими ґрунтами до 30%, легкосуглинкові	20	12600	1047,8	II
6	55г	Чорноземи типові та чорноземи сильно реградовані слабо змиті легкосуглинкові	39	24570	202,8	II
Разом	х	х	х	х	1567,7	х

Джерело: авторські розрахунки.

1 — пшениця озима; цукровий буряк; гречка; кукурудза на зерно; ярий ячмінь з підсівом конюшини; конюшина; 2 — пшениця озима; гречка; кукурудза на зерно; овес із підсівом люцерни; люцерна. Обидва варіанти дають можливість організувати запільну ділянку, а в другому варіанті такий прийом застосовувати доцільніше, вона буде використовуватися протягом 3-х років.

За такого підходу одне поле в обох варіантах сівозміни проектується збірним і складається з декількох ділянок, у тому числі й запільної ділянки, яка через 23 роки буде повертатися до сівозміни.

Слід сказати про роль землеустрою не тільки в реабілітації деградованих орних земель, а і в упередженні виникнення та розвитку деградаційних процесів. Адже наукові принципи формування сівозміни передбачають правильний вибір попередників та оптимальне поєднання одно видових культур із дотриманням допустимої періодичності їх повернення на одне й те саме поле. За таким формуванням сівозміна насамперед виконує основну біологічну функцію — фітосанітарну і дає змогу максимально зменшити обсяги застосування хімічних засобів захисту рослин.

Упровадження в практику сівозмін та чітке дотримання порядку чергування культур у комплексі з агротехнічними заходами забезпечить значне підвищення урожайності культур, захист ґрунтів від ерозії, зменшення хвороб та шкідників сільськогосподарських культур (табл. 5).

Одним із основних завдань, які вирішуються в процесі землеустрою, як це показано на прикладі ТОВ «АРГО», є створення організаційно-територіальних умов, що сприяють екологобезпечному та економічно ефективному використанню землі при одночасній інтенсифікації виробничих процесів у землеробстві, включаючи раціональну організацію використання сільськогосподарської техніки. У цьому проекті за показники, які відображають економічну ефективність запроєктованих заходів, вибрані умовні чистий дохід та рівень рентабельності рослинницької галузі (табл. 6).

Екологічна значимість проекту землеустрою полягає в нормованому за придатністю використанні земель, забезпечує відповідну їх охорону та упередження виникненню деградаційних процесів, а соціальна — в підтриманні життєдіяльного навколишнього середовища та поліпшенні умов праці.

Таблиця 5

Планові посівні площі, прогнозна урожайність та валові збори сільськогосподарських культур за рекомендованими варіантами сівозмін

Назва культури	Посівна площа, га	Прогнозна урожайність, т/га	Валовий збір, т
<i>I польова зерно-трав'яно-просапна сівозміна</i>			
Пшениця озима	73,6	4,0	294,5
Цукровий буряк	73,6	38,0	2796,8
Гречка	73,6	1,0	73,6
Кукурудза на зерно	73,6	7,0	515,2
Ярий ячмінь	73,6	2,0	147,2
Конюшина (сіно)	73,6	2,5	184,0
Усього по сівозміні			4011,3
<i>II польова зерно-трав'яно-просапна сівозміна</i>			
Пшениця озима	91,8	4,0	367,2
Гречка	91,8	1,0	91,8
Кукурудза на зерно	91,8	7,0	642,6
Овес	91,8	1,9	174,4
Люцерна (по двох полях сівозміні)	183,6	2,8	257,0
Разом по сівозміні			1533,0

Джерело: авторські розрахунки.

Таблиця 6

Економічна ефективність проекту землеустрою ТОВ «АРГО»

Культура	Вартість продукції, грн/т	Виробничі витрати, грн/т	Прибуток, грн/т	Рентабельність, %
Пшениця озима	2350	1800	550	30,56
Кукурудза на зерно	1750	1352	425	31,43
Ячмінь ярий	2100	16520	480	29,63
Овес	1650	1300	350	26,92
Гречка	3500	2200	1300	59,09

Джерело: авторські розрахунки.

З результатів цього пілот-проекту видно, що землеустрій як основоположний державний механізм регулювання земельних відносин не тільки забезпечує екологобезпечне й економічно ефективне використання й охорону земельних ресурсів, реабілітацію деградованих і малопродуктивних земель, а й локалізацію та упередження розвитку деградаційних процесів шляхом виведення відповідних деградованих земель у запільну ділянку. З такими екологічними (бал бонітету 20) і грошовими параметрами практично неможливо вивести

досліджувану ділянку з орних земель у правовому полі, хоча використання її в складі сівозміни зумовлюватиме посилення деградації і зниження родючості. У запільній ділянці за два-три роки при використанні під трав'яним покривом (конюшина, люцерна) родючість ділянки буде відтворюватися й досягне попереднього стану родючості.

ВИСНОВКИ

1. Землеустроєм як основоположним державним механізмом регулювання земельних

відносин, що має відповідне законодавче забезпечення (Земельний кодекс України, Закон України «Про охорону земель», Закон України «Про землеустрій»), достатньою мірою вирішується проблема реабілітації деградованих і малопродуктивних орних земель шляхом розроблення і реалізації регіональної програми використання й охорони земельних ресурсів та проектів землеустрою щодо консервації земель.

2. Запропоновані напрями і обсяги використання деградованих і малопродуктивних орних земель регіону вносять суттєві зміни в структуру земельного фонду регіону, а саме — зниження розораності території та збільшення лісистості і площі природних кормових угідь, що забезпечує формування збалансованого природокористування.

3. Заліснення як захід загальнодержавного значення рекомендується здійснювати за кошти, що надходять від втрат лісгосподарського та сільськогосподарського виробництва, а залуження — за кошти зацікавлених землевласників і землекористувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовт. 2001 р. за №2768-III // Відом. ВР України (ВВР). — 2002. — №3-4. — С. 27.
2. Закон України «Про охорону земель»: прийнятий 19 червня 2003 р. за № 962-IV // Відом. ВР України (ВВР). — 2003. — № 36. — С. 349.
3. Добряк Д.С. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання. — 2-ге вид. допов. / Д.С. Добряк, О.П. Канаш, Д.І. Бабміндра, І.А. Розумний. — К.: Урожай, 2009. — 464 с.
4. Добряк Д.С. Методичні рекомендації щодо механізму виведення з господарського обігу земель, що підлягають консервації / Д.С. Добряк, В.В. Кулініч, О.П. Канаш та ін. — К.: Урожай, 2005. — 80 с.
5. Корчинська О.А. Організаційно-економічне регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів / О.А. Корчинська. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. — 388 с.
6. Матеріали круглого столу «Землеустрій — основа державної земельної політики України». Землевпор. вісн. — 2006. — №1. — С. 2–24.
7. Статистичний щорічник Сумської області за 2014 р. — Головне управління статистики Сумської області. — 540 с.

УДК 504.064.2

СИСТЕМНА ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОГО ЗЕМЛЕГОСПОДАРЮВАННЯ У МЕХАНІЗМІ ЕКОСИСТЕМНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДООХОРОННИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

Є.В. Мішенін

доктор економічних наук, професор
професор кафедри теоретичної та прикладної економіки

Н.В. Мішеніна

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування

Сумський державний університет

І.Є. Ярова

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки

Сумський національний аграрний університет

Подано основні теоретико-методичні положення системного еколого-економічного оцінювання земель рекреаційного призначення в системі управління природоохоронними територіями.

Ключові слова: землі рекреаційного призначення, системна оцінка, еколого-економічне оцінювання, природний капітал, особа, що приймає рішення.

За сучасного стану розвитку природо-господарювання Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом, унікальними оздоровчо-рекреаційними ресурсами, а також цінним природно-заповідним фондом. Так, за

даними Державного земельного кадастру України станом на 01.01.2012 р., площа земель, які використовуються для відпочинку, становила 745,4 тис. га, або 1,2% загальної площі території країни. Потенційні ж рекреаційні території в